

Şahnaz Fəxrəddin qızı Nəsbli¹
LİRİK ƏSƏRLƏR SINİFDƏN XARİC OXU MATERIALI KİMİ

Orta məktəb ədəbiyyat təlimində lirik şeirlər yalnız proqram materialı kimi deyil, həm də sinifdən xaric oxu materialı kimi öyrənilir. Hər iki halda lirik şeirləri tədris edən müəllimin başlıca vəzifələrindən biri şairin lirik duyğularını, şeir dünyasını zəngin poetik çalarlarda təqdim etmək, mövzunun ictimai məna yükünü və ifa tərzini müəyyənləşdirməkdir.

Lirik şeirin məzmununu, janr xüsusiyyətlərini, lirik obrazların səciyyəsinə öyrənən hər bir şagird sənətkarın dünyaya spesifik münasibətini başa düşməli, əsərin təhlili gedində bir şairin digərindən fərqi, həyat gerçəkliklərinə fərqli yanaşmasını dərk etməlidir.

Sinifdən sinfə, mərhələdən mərhələyə keçidlərdə təlimi səviyyələr dəyişdikcə şagirdlərin etik-estetik dünyası da təkmilləşir, lirik şeirin dərkində yeni səriştələr, dərin, çoxsaxəli qiymətləndirmə meyarları formalaşır. Sosial məna yükünün, ictimai məzmunun anlaşılması lirik şeiri mənimsəmənin əsas elementlərindən biri kimi özünü göstərməyə başlayır.

Lirik əsərlərin təhlili üzrə metodik işi düzgün qurulmayanda şagirdlər fərqli bədii hadisələri, fərqli lirik qəhrəmanları eyni düsturlar əsasında tətbiq etməyə çalışır, müxtəlif məzmunları bərabərləşdirir, müxtəlif obrazları eyni cür səciyyələndirirlər.

Təhlil zamanı bu janrdakı əsərlərin bədii məziyyətləri haqqında ya heç nə demir, ya da ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə bağlı zəif biliklərini, formalaşmamış estetik yanaşma tərzini ortaya qoymaqla son dərəcə primitiv, qeyri-müəyyən səpkidə danışırlar.

Orta məktəb ədəbiyyat dərslərində lirik şeiri mənimsədən müəllim, ilk növbədə, onun bir ədəbi janr olaraq xüsusi bir ədəbiyyat növü olduğunu başa salmalı, şagirdləri lirik şeirin spesifik xüsusiyyətləri ilə tanış etməlidir.

Hər hansı bir lirik şeir nümunəsi mənimsədikdən sonra müəllimin əsəri qiymətləndirmənin obyektiv meyarları hazırlanmalı, təhlil prosesini uğurlu başa vurmaq üçün şagirdlər müəyyən bacarıqlarla təchiz edilməlidir. Təlimi-metodiki işin bu maraq altında qurulması şagirdlərin ən müxtəlif ehtiyac və maraqlarını təmin edər, fərdi zövqü formalaşdırar və bədii əsər seçməndə müstəqilliyə şərait yaradar.

Əlavə bədii nümunələri müstəqil seçmə qabiliyyəti sayəsində şagirdlərin məktəb tədris proqramları genişlənər, dərinləşər və sinifdən kənar, məktəbdən kənar oxuya maraq yaranar. Bu maraq şagirdin bədii zövqünü, estetik dünyasını zənginləşdirər, mütaliə dairəsini genişləndirər və şagird şəxsi obrazlar qalereyasını, şəxsi kitabxanasını yaratmaq şansına sahib olar.

Şagirdin sinifdən xaric mütaliə dairəsi və şəxsi kitabxanasının yaradılması yalnız ədəbiyyat müəlliminin deyil, bütün pedaqoji heyətin, məktəb kitabxana kollektivinin, valideynlərin birgə səyi, vahid nəzarəti sayəsində formalaşmalıdır. Şagirdin fərdi kitab fondu pedaqoji nəzarət təmin olunmaqla yaradılmalı, təlim proqramı ilə sinifdən xaric oxunun ümumi məqsədləri üst-üstə düşməli, biri digərini tamamlamalıdır.

Dərskən oxu materialları şagirdlərin fərdi maraq və meylinə, dərk etmə səviyyəsinə, iradi-fiziki bacarıqlarına, fənn kurikulumunun standartlarına uyğun tövsiyə edilməli, uşaq ədəbiyyatına aid kitabların səviyyələr üzrə kataloqu hazırlanaraq sinif ədəbiyyat kabinetində asılmalıdır. Məktəb kitabxanası ilə rayon, şəhər kitabxanaları arasında intensiv və effektiv əlaqənin yolları tapılmalıdır.

Ümumilikdə əsl müəllimin iki suala cavab verməsi çox vacibdir: 1. Mənim şagirdim nə oxuyur? 2. Mənim şagirdim oxuduğunu necə qavrayır? Bu suallara müsbət cavab vermək istəyən müəllimin tövsiyə etdiyi sinifdən xaric oxu materialı şagirdin bədii ədəbiyyata marağını gücləndirmək məqsədi daşmalı, hər bir şagirdin sinifdən xaric oxu “resepti” hazırlanmalıdır. Qarşıya qoyulan vəzifələrə, ədəbiyyatın spesifikasına, şagirdlərin yaş və anlam səviyyəsinə uyğun olaraq bu “reseptlər” dəyişdirilə bilər.

Sinifdən xaric oxu materialları ilə uşaqlar ibtidai siniflərdən etibarən tanış olurlar və V sinifdən başlayaraq tam orta məktəbin son sinfi daxil olmaqla bu dairə genişlənir, sinif divar qəzeti, uşaq jurnalları, ümumməktəb tədbirləri (disput, bədii gecələr, sənət adamları ilə görüşlər və s.), kütləvi elmi-bədii ədəbiyyat nümunələri vasitəsi ilə daha da zənginləşir.

Sinifdən kənar mütaliə baş-başına buraxılmamalı, müəllim, kitabxana işçisi və valideynlərin nəzarəti daim hiss olunmalıdır. Uşağa oxuduğu kitabın məzmununu, bədii obrazlar, cərəyan edən hadisələr haqqında eksklüziv suallar verilməli, annotasiyalar, yığcam təhlillər yolu ilə uşağın maraq dairəsi öyrənilməlidir. Mövzuya münasib filmlər, musiqi əsərləri, rəsm nümunələri tövsiyə edilməklə uşağın bədii zövqü modelləşdirilməli, bədii təsəvvür və düşüncələri bütövləşdirilməlidir. Həm də bu kənar tövsiyə və müdaxilələr şagirdin şəxsi bədii “dünyasını” zədələməməlidir.

Proqram materialı, sinifdən xaric oxu və mütaliə edilən müstəqil bədii nümunə arasında elmi-pedaqoji, didaktik, bədii-estetik bağlantı olmalı, xüsusilə, sinifdən xaric oxu materialı şagirdi müstəqil mütaliyə aparan körpü rolunu oynamalıdır. Ədəbiyyat müəllimi də bilməlidir ki, “sinifdən xaric oxu ədəbiyyatın böyük idrak və tərbiyə gücündən daha məqsədyönlü istifadə olunması, tədrisin elmi səviyyəsinin yüksəldilməsi, proqram materialları üzrə qazanılmış bilik və bacarıqların dərinləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir” (4,333).

Ə.Qarabağlı isə sinifdən xaric oxu materialını “kəndüllü oxu” elementi dəyərləndirir və burada da bir sistemin, planlaşmanın olmasını zəruri hesab edir. Tematik konfransları, ədəbi yaradıcılıq dərnəklərini, disputları, məktəb mətbuatını, ədəbi gecələri, sərgiləri, ədəbi ekskursiyaları şagirdin mütaliə dairəsini zənginləşdirən iş növləri kimi şərh edir. Qeyd edir ki,

¹ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, magistr

“şagirdə ancaq proqram daxilindəki yazıçıların əsərlərini tövsiyə etməklə kifayətlənmək olmaz. Hərtərəfli inkişaf etmiş adamlar yetişdirmək üçün onları kitabla dost etmək, şagirdlərdə kitabı, mütaliəni sevməyə həvəs və maraq oyatmaq lazımdır” (3,293).

V sinif ədəbiyyat tədrisində də müəllim lirik əsərləri dərinləndirmək üçün proqram materialları ilə kifayətlənmir, həm dərslikdə sinifdən xaric oxu materialı kimi nəzərdə tutulan onlarla lirik nümunənin oxusunu təşkil edir, həm də mütaliə mədəniyyətini yüksəltmək üçün əlavə kitablar tövsiyə edir. İlin əvvəlində təqdim olunan əlavə ədəbiyyat siyahısı üzrə oxunun hesabını aparır, “Oxucu gündəliyi”nə diqqət yetirir, ən yaxşı oxucunu qiymətləndirməklə bədii mütaliyə marağı gücləndirir.

Hər hansı bir ədəbi mövzuya uyğun (məsələn, ana mövzusu, müharibə mövzusu və s.) kitab sərgisinin keçirilməsi, ədəbi-bədii kompozisiyaların hazırlanması, rəsm əsərlərinin nümayiş etdirilməsi, musiqi nümunələrinin səsləndirilməsi həm bədii təsəvvürləri zənginləşdirir, həm də bədii mütaliyə, ümumilikdə, ədəbiyyata marağı artırır.

V sinif dərslindəki “Azərbaycan bayrağına” (C.Cabbarlı), “Bizi vətən çağırır” (M.Araz), “Xocalı” (O.Rza), “Ana məhəbbəti” (M.Quluzadə) və s. kimi sinifdən xaric oxu materialları üzrə iş prosesində şagirdlər lirik mətnin oxusunda nəyi öyrəndiyinin, hansı suallara cavab verdiyinin fərqi olmur, mətnin bədii məziyyətlərini dərk edir, oxuduğu mətni digər mətnlərlə müqayisə edə bilir. Bundan başqa mətni ifadəli oxumağı, tanış olmayan sözləri seçib mənasını izah etməyi, oxşar mətnlər üzərində müstəqil işləməyi bacarır və s.

Məsələn, müəllim M.Arazın “Bizi vətən çağırır” şeirinin sinifdən xaric oxusunu təşkil edərkən şagirdlərin lirik şeir haqqında təsəvvürlərini genişləndirməyi, vətən mövzusunda olan əsərlərə yaradıcı münasibəti formalaşdırmağı qarşıya məqsəd qoysa oxudan öncə qruplar yaradır və hər qrupa müxtəlif yönümlü tapşırıqlar (mövzuya aid sərginin təşkili, divar qəzetinin buraxılması, musiqi nümunələrinin seçilməsi, səhnəciklərin hazırlanması və s.) verir. Verilən tapşırıqlar üzrə təqdimatları dinləyib müzakirələr apardıqdan sonra sinifdən xaric oxu materialı bir daha ifadəli oxunur, ümumi təlimi nəticə müəyyən edilir. Bundan sonra əlavə mənbələr, internet resursları tövsiyə edilməklə ev tapşırıqları təqdim olunur. Müəllim mətnin ideya və məzmununa uyğun digər lirik şeir nümunələrinin tapılmasını və ya “Şair-dogma vətənin tərənnümçüsü”, “Qarabağ Azərbaycandır”, “Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz” mövzularında esse hazırlanmasını ev tapşırığı kimi verə bilər. Bir qədər də maraqlı olmaq üçün yuxarı sinif şagirdlərindən ibarət münisflər heyəti yaratmaqla daha uğurlu esseləri, təqdimat materiallarını qiymətləndirmək, onlarda müəyyən stimül yaratmaq da mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ədəbiyyat. Dərslük, 5-ci sinif. Bakı, 2014, 207 s.
2. Ədəbiyyat. Müəllim üçün metodik vəsait. 5-ci sinif. Bakı, 2012, 206 s.
3. Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968, 349 s.
4. Həsənlı B. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2014, 423 s.
5. Rəfilı M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı, 1958, 274 s.

Açar sözlər: *sinifdən xaric, lirik janr, məzmun, bədii qiraət, disput.*

Ключевые слова: *внеучебное, лирический жанр, содержание, литературное чтение, диспут.*

Key words: *extracurricular, lyric genre, content, literary reading, dispute.*

LİRİK ƏSƏRLƏR SİNFİDƏNXARİC OXU MATERIALI KİMİ

Xülasə

Məqalədə ədəbiyyat fənni üzrə sinifdən xaric işlərin məqsədi, təşkili prinsipləri və növləri barədə qıscaca məlumat verilir. Konkret olaraq V sinif “Ədəbiyyat” dərslində yer alan lirik şeirlərin sinifdən xaric oxusu və həmin əsərlərdən sinifdən xaric tədbirlərdə istifadə imkanları araşdırılır. Sinifdən xaric oxu materialına davamlı təhsilin elementi kimi yanaşılır.

ЛИРИЧЕСКИЕ СТИХИ КАК МАТЕРИАЛ ДЛЯ ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ РЕЗЮМЕ

В статье дается краткая информация о цели, организационных принципах и видах внеклассных работ по литературе. В частности, исследуется внеклассное чтение лирических стихов из учебника "Литература" для 5-го класса и возможность использования этих произведений во внеклассных мероприятиях. Материал для внеклассного чтения рассматривается как элемент непрерывности в образовании.

LYRIC VERSES AS A MATERIAL FOR OUT-OF-CLASS READING SUMMARY

The article provides brief information on the purpose, organizational principles and types of extracurricular activities in literature. In particular, extracurricular reading of lyric poems from the textbook "Literature" for the 5th grade and the possibility of using these works in extracurricular activities are investigated. Extracurricular reading material is viewed as an element of continuity in education.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova